

Макаревич А.С.
аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
історичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОЦЕДУРА ЗАСНУВАННЯ ВАКФУ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Вакф – це традиційний інститут мусульманської релігії, який означає передачу майна на благодійні цілі. Поява першого вакфу датується VII ст., коли Пророк Мухаммад передав общині (уммі) сади зі священними для мусульман плодами фініків. Цим заходом Пророком було закладено головну ідею цього інституту: безкорисливо віддавати своє майно на потреби суспільства. В VII- VIII ст. інститут вакфу завдяки зусиллям мусульманських правознавців набуває юридичного оформлення в ісламському праві і поширюється на нові території разом із сприйняттям населенням нової релігії – мусульманства. У XIV ст. перші вакфи починають з'являтися в Османській імперії, де вони переймають на себе важливі економічні і соціальні функції. В середині XVI ст. цей інститут став невід'ємною ланкою державного регулювання. З усіх країн, де існували вакфи, найбільшого поширення вони набули саме в Османській імперії, а після її розпаду – в Турецькій Республіці. Навіть перемога Кемалістської революції, повалення султанату, обраний шлях європеїзації не змогли знищити традиційний мусульманський інститут вакфу. Одним з факторів такої стабільності є простий процес заснування вакфів.

Османська імперія впродовж всього свого існування поєднувала норми світського і релігійного законодавства, а також традиції різних етнічних груп, які проживали на її території. З цієї причини вакф в Османській імперії постав в унікальній формі, аналогів якій не мав в жодній іншій мусульманській країні. Вакф був важливим інструментом політики, який знижував градус соціальної напруги. В державі османів такий інститут був особливо актуальним, тому що її населяли люди різного віросповідання і етнічної приналежності (тюрки, татари, араби, курди, вірмени, греки, албанці, серби, боснійці, хорвати, болгари, румуни, угорці, євреї та інші [1, р. 112]). Основна мета вакфу на момент його виникнення в ісламській традиції – задовольняти потреби мусульманської общини, зменшувати прірву між багатими і бідними. В Османській імперії на вакфи покладали значно більше завдань, оскільки утримувати соціальний баланс в багатонаціональній імперії значно складніше. Для цього потрібно застосовувати лише гнучкі соціальні інститути, які здатні врахувати і реалізувати потреби різних груп населення.

Для утворення вакфу було необхідне наступне: дарувальник (вакиф); майно у формі вакфу; дохід з нього; документ, який це підтверджує (вакфіє) [2, р. 244.].

Вакиф мав бути юридично дієздатним, повнолітнім (балиг), у компетентному стані обґрунтувати причини передачі власності до вакфу. Важливою умовою був задовільний стан здоров'я дарувальника (акил), що мало підтверджувати його добровільні наміри (хурр) передати своє майно на потреби общини, а не бажання уникнути мусульманського права успакування в разі його смерті. Окрім цього, вакиф мав підтвердити свій достатній матеріальний стан, щоб ситуація не мала вигляд захисту майна від власного марнотратства [2, р. 244.]. Вакиф мав бути єдиним і повним власником майна (малик), яке заповідав [3, с. 87.].

Майно, яке передавалось до вакфу, мало бути законним і цінним. Наприклад, неприпустимо було заповідати те, що заборонено релігією. Вакиф мав право розпоряджатися лише власним майном. В основному до вакфу передавали нерухоме майно, що можна пояснити більшою зручністю його користування. В центрі кожного кюлліє (установи вакфу, які складали єдиний архітектурний комплекс) стояла мечеть, навколо якої будувались різні інфраструктурні і прибуткові об'єкти, які забезпечували життєдіяльність усього комплексу і безперервність надання послуг общині. Щодо рухомого майна, то між різними факігами точилась дискусія, чи можливо передати його до вакфу. Представники ханафітського мазхабу (правова школа в суннітському ісламі) не приймали положення про рухоме майно в якості вакфу. Вони вважали, що до вакфу неможливо передати рухоме майно без нерухомого [3, с. 87]. Таку позицію можна обґрунтувати тим, що ферма з великою рогатою худобою або будинок разом з меблями мають набагато більшу цінність, ніж окремі рухомі речі, які не будуть давати прибутку. Будинок можна сдавати в оренду або використовувати як школу чи лікарню, а ферма з худобою, необхідним обладнанням для її утримання буде приносити більший дохід.

Дискусія щодо законності передачі об'єктів нерухомого майна пов'язана з обов'язковою властивістю вакфу – його «вічністю». Тобто, вакфове майно має приносити постійний дохід, щоб підтримувати життєдіяльність благодійних установ безперервно [4, с. 146].

При утворенні нового вакфу адміністратора (мютевеллі) зазвичай призначав особисто засновник або його довірена особа. Інколи мютевеллі ставав сам засновник. При чому, посада не була спадковою, що мало забезпечити її функціонування на користь громади, а не для інтересів одного роду. Посада мютевеллі вважалась престижною, надвала можливість кар'єрного росту і вимагала від кандидата високих професійних якостей. В ідеалі адміністратор вакфу був зацікавлений у дотриманні положень документу вакфіє, якісному наданні послуг суспільству, щоб представити власний авторитет. Наступних мютевеллі призначав місцевий каді. За законом адміністратор отримував 1/10 частину загального доходу вакфу у вигляді заробітної платні [5, с. 5]. На практиці траплялись випадки, особливо у спадкових вакфах, виплати мютевеллі значно більшої частки, ніж це

передбачено [3, с. 91]. Управління благодійними фондами і контроль над благодійними установами в масштабі міста забезпечував голова євнухів – кизлар агаси [6, с. 110.]. Між посадами кизлар агаси і мютевеллі був назір, тобто, інспектор або контролер. До його компетенції входила функція контролю за виконанням умов документу вакфіє [6, с. 135].

Отже, процедура заснування вакфу в Османській імперії була достатньо зрозумілою і простою. Держава була зацікавлена у благодійних організаціях, які утворювались за рахунок приватного майна, а не державних коштів, тому не ускладнювала цей процес. Навпаки з боку держави спостерігалось стабільне заохочення населення в утворенні благодійних комплексів. Перед засновником не ставились додаткові умови або обмеження, якщо його майно можна було законно перетворити на вакф. Таким чином, вакиф мав повну свободу в утворенні вакфового комплексу і мав можливість самостійно прописати власні умови функціонування благодійних об'єктів у документі вакфіє.

Література

1. Kia. M. Daily Life in the Ottoman Empire / Kia M.O.: Green wood Pub GroupInc. – 2011. – 295 p.
2. Feddad L. Al fiqh – waqf: Présentation des différents aspects fiqhistes du Waqf / Layachi Feddad. // La Zakat et le Waqf: Aspects historiques, juridiques, institutionnels et économiques: séminaire tenu au Bénin du 25 au 31 mai 1997. – B. – 1997. – P. 231–256.
3. Мутафчиева В. П. Османска социално-икономическа история / Вера Петрова Мутафчиева. – София: Издателска къща «Петър Берон», 1999. – 448 с.
4. Лубський В. І. Мусульманське право в ісламській традиції (історико-релігієзнавчий аналіз) / В. І. Лубський, М. В. Лубська. – Черкаси: Брама, 2004. – 208 с.
5. Çağatay N. İslam'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi // Vakıflar Dergisi, 1977, № XI, s. 1-6.
6. Мантран Р. Повседневная жизнь Стамбула в эпоху Сулеймана Великолепного / Робер Мантран. – Москва: Молодая гвардия, 2006. – 408 с.